

En ny dryckesutredning

Av fil. kand. Åke Sundström

En utredning har verkställts inom Industriens Utredningsinstitut om dryckeskonsumtionen i Sverige. Utredare har varit ekon. lic. John Ekström och fil. kand. Åke Sundström. Bakom utredningen ligger en önskan att sammanfatta och analysera konsumtionsutvecklingen efter nykterhetsreformen 1955 och på det sättet söka ge svar på de viktigaste nykterhetspolitiska frågorna. I nedanstående artikel redogör kand. Sundström för utredningen i vad avser alkoholdryckerna samt utvecklar ämnet något ytterligare. De slutsatser som drages, är t. ex. att de konsumtionsförändringar som inträffat under analysperioden, synes ha varit konsekventa anpassningar till förändrade ekonomiska realiteter, och att andra faktorer sålunda knappast i väsentlig mån påverkat utvecklingen. Utredarna anser också, att statsmakterna har i det närmaste obegränsade möjligheter att med hjälp av skatteinstrumentet påverka dryckeskonsumtionens inriktning.

I en översikt över den finska alkoholforskningens resultat (Alkoholbolagets årsbok 1960) skriver pol. dr. Kertti Bruun bl. a. följande: "Samhällsvetenskapernas metodiska utveckling efter andra världskriget innebär att samhällsvetenskapen är en utväg till i högre grad än tidigare studera konsekvenserna av åtgärder. Att utvärdera den utvägen är en skyldighet. Sorgliga följder av att inte utvärdera den ser vi i Sverige, där reformen på alkohollagstiftningens område 1955 baserades på frossatier om Brattisystemets verkningar.

Utländskt är märkligt om inte annat sålunda som nykterhetsreformen som bekant föregicks av ingående och långvariga utredningar — med samhällsvetenskapliga metoder. Vi utvärderade således den av Bruun anbefällda utvägen. En annan sak är huruvida nykterhetskommitténs slutsatser var vetenskapligt korrekta eller om de var färga-

de av förutfattade meningar om rationeringsvägarna.

Önskan att sammanfatta utvecklingen efter reformen 1955 och därmed om möjligt ge ett preliminärt svar på de viktigaste nykterhetspolitiska frågorna, har legat bakom utgivandet av boken "Dryckeskonsumtionen i Sverige", vars innehåll här skall refereras och på några punkter vidareutvecklas. Utredningen har tillkommit på initiativ av Nykterhetsfrämjandet samt bekostats av Svenska Bryggareföreningen, Sveriges Mejeriers Riksförbund samt Nya System AB. Den har utförts inom Industriens Utredningsinstitut av ekon. lic. John Ekström och artikelförfattaren, som ensam svarar för denna sammanfattning.

Det bör framhållas att boken i sig själv har karaktär av en översikt — omfattande inte bara sprit och vin utan alla kommersiella drycker — och inte gör anspråk på att vara en fullständig analys av de senaste

årens utveckling på dryckesområdet. De socialpolitiska aspekterna har t. ex. endast berörts helt flyktigt.

Men innan vi går in på utredningens analysmetoder och slutsatser, låt oss i diagrammatisk form ge en bild av de senaste 30 årens utveckling inom dryckessektorn (diagram 1). Kurvorna talar för sig själva; möjligen kan påpekas att gruppen lagrade maltdrycker omfattar starköl, öl och lagrat lättöl.

En uppfattning om svenska alkoholkonsumtionens nivå och utveckling, sett i ett internationellt perspektiv, förmedlas av diagram 2. Till detta bör anmärkas att de officiella uppgifterna angående vinkonsumtionen i USA endast avser starkare viner. Inkluderas lättvinerna, huvudsakligen californiska viner, stiger per capita-förbrukningen till cirka 8 liter.

Utredningen har utgått från den enkla konsumtionsteori, enligt vilken konsumtionen bestäms av följande tre faktorer:

- 1) konsumenternas reella disponibla inkomster och dessas fördelning,
- 2) produktens pris i relation till alla andra priser eller vissa andra priser,
- 3) konsumenternas preferenser.

För att bestämma inkomstens respektive prisets roll har utförts regressionsberäkningar enligt gängse statistiska metoder. Resultaten — uttryckta i inkomst- respektive priselasticitetsvärden — har varierat något med hänseende till vilka perioder som analyserats och vilken prismetod som använts.

För åren 1931—1954 har inkomstelasticiteten för spritdrycker beräknats till cirka 2,9 (om 1940-talet med sina krigs- och krisperioder utelämnats har detta värde stigit till cirka 1,0). En 15-procentig inkomststegring har således i allmänhet åtföljts av en nästan lika stor ökning av spritkonsumtionen. Priselasticiteten har — när prisförändringarna avsett en representantvara, renat

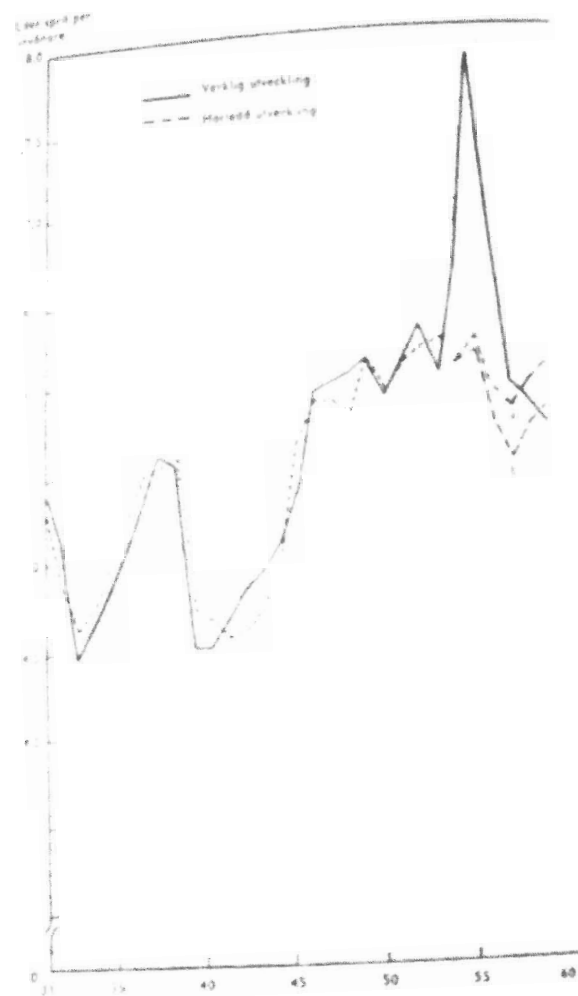
brännvin — beräknats till mellan $-0,24$ och $-0,34$ (det senare värdet erhöles när 1940-talet exkluderades) och en 10-procentig prisstegring har således medfört att konsumtionen minskat omkring 3 procent.

Att efterfrågan på viner är mycket känslig för inkomst- och prisförändringar har länge varit känt. I våra beräkningar har inkomstelasticiteten preciserats till cirka 2,0 — vinkonsumtionen ökar sålunda dubbelt så snabbt som våra inkomster — medan värdena på priselasticiteten varierat mellan $-1,0$ och $-1,6$; när vinpriserna stiger eller sjunker 10 procent minskar respektive ökar förbrukningen mellan 10—16 procent.

Det är troligt att även efterfrågan på öl är starkt priskänslig. På grund av att ölpriserna — reellt sett — de senaste 30 åren varit mycket stabila, har det varit svårt att mäta denna prisseffekt. Med ledning av en analys för perioden 1923—1938, kändedom om utländska undersökningar samt vissa teoretiska överväganden med utgångspunkt från varans karaktär och nuvarande utbredning, har vi antagit att priselasticiteten är numeriskt större än 1. Ölkonsumtionen är i väsentligt lägre grad än vin och sprit avhängig inkomstutvecklingen; ett klart positivt samband synes dock föreligga, inte minst efter introduktionen av starköl och ett förbättrat lättöl.

Den statistiska analysen med hjälp av enbart de två faktorerna inkomst och pris har genomgående givit mycket höga förklaringsvärden. De konsumtionsförändringar som inträffat under analysperioden synes ha varit konsekventa anpassningar till förändrade ekonomiska realiteter. Av detta kan dras slutsatsen att andra faktorer knappast i väsentlig mån påverkat utvecklingen. Detta är från institutets utgångspunkt länge ifrån överraskande. Den omfattande kartläggningen av hela den privata konsumtionen och dess bestämningsfaktorer som tidigare utförts vid institutet, har givit vid handen att man kommer mycket långt med

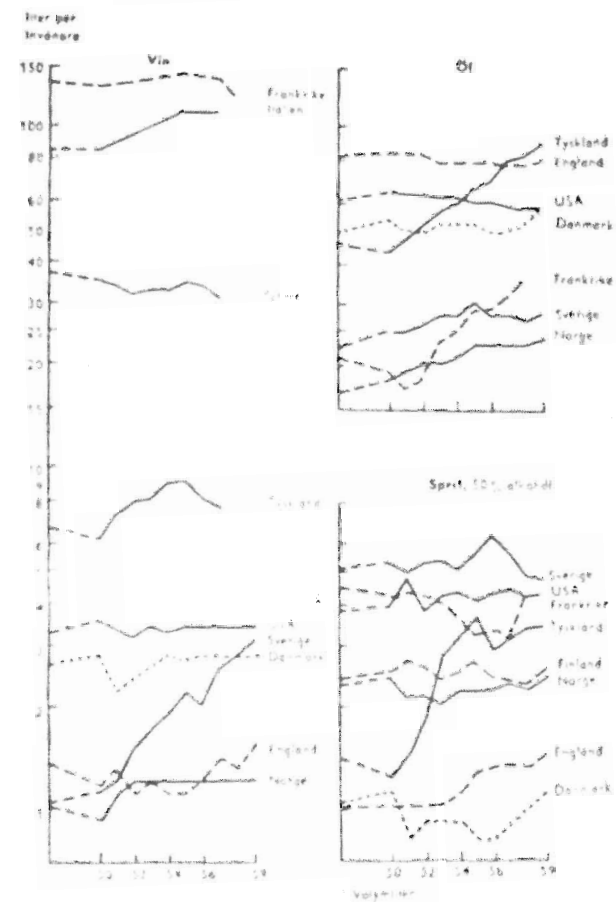
Diagram 1. Spritkonsumtionen 1931—1960.

Anm. Framskrivningarna efter 1955 är gjorda med utgångspunkt från konsumtionsnivån oktober 1954—september 1955.

Diagram 2. Konsumtion av sprit, vin och öl i olika länder 1950—1959.

Logaritmisk skala

Anm. Den streckade linjen före 1952 anger utvecklingsriktning från 1934—1938. Skalyorna för öl och spritdiagrammen är samma som i diagrafmetern.

denna enkla analysmetod. Detta sammanhänger bl. a. med att alla de icke-ekonomiska faktorer som sammanfattats i begreppet konsumenternas preferenser (värderingar, smak, attityder) är anmärkningsvärt oföränderliga. Vår världsmiljö synes vara mycket stabil och vid en tidsreanalyse som sträcker sig över högst 20—30 år kan man därför oftast bortse från denna tredje beståndsdel.

De här refererade elasticitetstalen belyser genomsnittreaktioner under längre tidsperioder. Det är dock tydligt att t. ex. pris-känsligheten har varierat från fall till fall. Professor Malmquist har visat att priselastisiteten avseende efterfrågan på utminuterade spritdrycker mellan 1931 och 1933 successivt steg från inte fullt $-0,2$ till $-0,6$. Även 1940 samt 1954 reagerade konsumenterna hårdare än den genomsnittliga priselastisiteten ger vid handen. Det är också en allmän erfarenhet att priselastisiteten ökar med priset, vilken kan sägas innebära att inte bara prishöjningens relativa storlek utan även prisnivån är av betydelse.

VAD HANDE EFTER 1955?

De ovan nämnda beräkningarna hänter sig, vad sprit och vin angår, helt naturligt till åren före 1955. För att studera vad som hänt efter motbaksreformen har man sökt samföra den faktiska konsumtionsutvecklingen — den kraftiga uppgången 1955 och 1956 samt den därpå följande stillbakgången — med en "harledd" teoretisk framräknad utvecklingskurva. Härvid har de för åren före 1954 beräknade pris- och konsumtelastisiteterna använts och vidare har antagits att skatthöjningarna 1955- och 1958 kommit till stand även om motboken behållits.

Resultatet av en sådan beräkning framgår av diagram 1. I framskrivningsalternativ A har priselastisiteten antagits vara $-0,24$, vilket var det värde som erhöles vid regressionsberäkningen för perioden 1931—1954. I alternativ B är priselastisiteten $-0,4$

vilket bättre överensstämmer med konsumentreaktionen vid prishöjningen 1954 och med vår regressionsberäkning när 1940-talet exkluderas. Alternativ B har ansetts vara mer sannolikt än alternativ A.

Konsumtionsminskningen efter prishöjningen i november 1956 förefaller ha varit tämligen "normal", snarast mindre än vad man kunnat vänta med hänsyn till prishöjningens styrka och enudighet (skatthöjningarna berörde ej vin och öl) samt den tillfälliga merfortaring som kan ha bidragit till 1956 års höga siffror. Motsatsen gäller reaktionen efter prishöjningen 1958, då jämväl vin- och ölpriserna steg kraftigt. Spritkonsumtionen minskade i detta fall procentuellt mer än priset steg och priselastisiteten var således större än $-1,0$. Nedgången fortsatte 1959 och 1960, men förbjttes i en ganska kraftig uppgång 1961.

Frågan om orsakerna bakom den "ovanliga" kraftiga konsumtionsminskningen 1955—1962 är av avgörande betydelse för bedömningen av det nya systemets verkningar. Vi kan för det första tänka oss att nedgången har samband med de av nykterhetskommittén förväntade positiva effekterna av det nya systemet, med frigörelse från konsumtions suggererande faktorer. Vidare är det tänkbart att den kollektiva vinreklamen, som Nya System AB igångsatte i slutet av 1957 kan ha ökat benägenheten att byta ut sprit mot vin. Men vi kan slutligen också ifrågasätta om nedgången verkligen var särskilt anmärkningsvärd och om man inte kan "forklara" vad som hänt utan att hänvisa till de två tidigare nämnda omständigheterna.

Som förut anförts har man anledning att tänka med att priselastisiteten stiger med priset. Detta gäller särskilt när prisförändringarna — som i detta fall — kommer rätt. Vi kan således tro att pris-känsligheten av detta skäl var större 1958 än 1956. Vidare bör beaktas att prisstegringarna 1956—1958

inte bara låg nära i tiden utan också var utomordentligt kraftiga; inom loppet av 15 månader steg brännvinspriset från 18:— till 26:40 kronor per liter. Det är troligt att konsumenterna i varje fall på kort sikt har någon föreställning om vilka prisintervall som är rimliga och godtagbara och reagerar särskilt hårt när priset överstiger en "kritisk" gräns, vars belägenhet vi inte känner till. (Påståendet att "spritens aldrig kan bli för dyr" är givetvis nonsens.) Det är möjligt att den hårda prispolitiken haft en viss "chockeffekt" som i så fall sannolikt gjort sig gällande även om rationeringen bibehållits. En tredje faktor, vars betydelse nog inte bör underskattas, är den strama ekonomiska politiken som fortsatte under åren och vilken resulterat i en karvare arbetsmarknad (med en åren 1958—1959 omfattat hög arbetslöshet), långsammare löstegringar och en uppbromsning av den tidigare snabba takten i inkomstutjämningsprocessen, en tilltagande konkurrens och en laborerad avveckling av kvarstående krisanordningar och regleringar (framst på bostadsmarknaden och inom bostadspolitik). Särskilt bostadssektorn har dels genom ökad produktion och dels kraftigt stigande hyror tagit en större andel än tidigare av våra inkomster i anspråk och motsvarande mån minskat utrymmet för spritkonsumtion. Denna nya allmänekonomiska situation kan inte tidsbestämmas till något visst år, men bör beaktas vid en bedömning av de senaste årens utveckling på bostadsmarknaden.

Tillräckningen avser det tänkbart att nedgången 1958 kan förklaras av de här uppräknade faktorerna, särskilt då av det förstnämnda prischockfenomenet. Att konsumtionsförändringarna nästan helt kan berättas till de två prisstegringstidpunkterna i november 1956 och februari 1958 är en omständighet som stöder denna uppfattning och gör de två övriga hypoteserna mindre sannolika.

Men det är givetvis svårt att bevisa att t. ex. vinreklamen inte nämnvärt påverkat konsumenterna. Vad som med säkerhet kan sägas är att vinreklamen inte kan ha spelat tillnärmelsevis lika stor roll som prispolitiken. Den kan ha förstärkt prispolitikens effektivitet men det är oklart huruvida reklamen ens haft denna verkan. Att spåra någon autonom återgång som skulle vara att hänföra till den av nykterhetskommittén förväntade nedgången från en tillfällig konsumtionsstopp, synes inte möjligt.

Minskningen av spritkonsumtionen efter 1956 kan således antas vara berördad huvudsakligen av den skattestyrda prisutvecklingen. Det är därför också sannolikt att konsumtionen, även om motboken bibehållits, minskat mer än alternativ B i diagrammet anger och att spritkonsumtionen fortfarande ligger över "motbokenivån". Vi kan också uttrycka saken så att spritkonsumtionen — om skatthöjningarna 1956 och 1958 uteblivit — med stor sannolikhet hade förblivit på den höga nivå som uppnåddes före skatthöjningen 1956. I den mån politikerna sedan rationeringen upphört ansett sig ha större möjligheter att ingripa på prissidan, kan detta möjligen räknas det nya systemet till godo, men argumentet har inget samband med de ursprungliga motiven; nykterhetskommittén hävdade tvärtom uttryckligen att prishöjningar inte skulle bli nödvändiga vid slopad rationering.

Slutsatsen att rationeringen faktiskt hade en konsumtionsdämpande effekt måste — det bör poängteras — vara preliminär. Det är givetvis ännu för tidigt att uttala sig om huruvida det nya systemet på längre sikt kan komma att visa sig fördelaktigt. Ännu så länge har vi emellertid endast kontrasterats med förordningens avsiktor, vilka dock i många fall har givits orimliga proportioner, bl. a. med hjälp av en nykterhetsårsstatistik som uppenbarligen påverkats av värdeorgänens efter den 1 oktober 1958 väsentligt vidgade betygenheter.